

Demokratizace kultury. Přístup k problému

MARIE HULÁKOVÁ

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Člověk jako objekt a subjekt dějin prochází časem, v němž se vyjevují jednotlivé stránky vnitřní i vnější problematiky lidského života. Není to však tak jednoduché, že po jedné časové periodě, v níž vyvstávají problémy jednoho druhu, přijde jiná, která vynese na povrch problémy jiné. Pořádání vnitřních i vnějších problémů lidské existence v čase lidského života je daleko složitější; je chaotické, nerovnoměrné, jaksi „napřeskáčku“. Podobně je tomu s celými společenstvími a národy. Zde je pořádající úloha času ještě spleťtější: historický čas jednoho kontinentu nemusí být historickým časem kontinentu jiného; čas jedné kultury nemusí být časem kultury jiné. Nerovnoměrnost působí i v rámci jednotlivých společností, kapitalistické i socialistické, v tzv. třetím světě i uvnitř jednotlivých států. To vše přirozeně ovlivňuje také pochopení problematiky člověka. Zatímco jedna společnost nebo její část se táže: kdo je člověk? a při odpovědi akcentuje jeho svobodu za hranicemi občanského bytí, druzí se teprve orientují v rovině občanské společnosti a kladou důraz na hodnoty v jiné rovině. Proti takovéto otázce může protestovat společnost, jíž se jeví jako vymyšlená, i společnost, která potřebuje uspořádat na vyšší rovině možnosti, jichž se před člověkem prostírá nepřehledné množství — aby mohla po určité době otázku „kdo je člověk?“ opět obnovit.

Problémy člověka v dnešní době se kladou hlavně ve společnostech, které jsou s to alespoň v teoretické rovině dohlédnout k řešení sociálně ekonomických otázek. Stupeň vývoje těchto společností dovoluje přenášet pozornost z oblasti sociálně ekonomické a z úsilí o občanskou emancipaci k emancipaci člověka. Jde nejen o průmyslově nejvyspělejší státy, ale

také o určité kulturní kruhy, v jejichž rámci se těžiště pokrokového úsilí přenáší do kulturní oblasti.¹

Lidské problémy člověka jsou však nalehavě pociťovány i v kulturách a v zemích, kde zdaleka nebylo dosaženo ani uspokojivého stupně ekonomického rozvoje, ani občanské rovnosti. Tady lze těžko zvnějšku — mimo příslušné kultury — určovat, odkud má vycházet pokrokové úsilí a v které oblasti je jeho těžiště. Avšak akcentování problémů člověka umožňuje, aby se reprezentanti různých kultur dorozuměli v oblasti duchovní: i odtud může vzejít vzájemné pochopení problémů sociálně ekonomických a politických.²

Poznání vývojových nerovnoměrností a rozdílností kultur a společností vede k pochopení rozdílnosti situací člověka v dnešním světě a tedy také k pochopení mimořádného schematismu všech „modelů řešení“ situace člověka. Proto je odmítají jak ti, v jejichž časových souvislostech se jeví jako čirý výmysl, neboť jsou na pořadu problémy jiného řádu, tak ti, v jejichž kultuře se uznává nadřazenost lidských problémů člověka: s nedůvěrou a rozpaky jsou přijímány i tam, odkud v současné době vzešly — v industriálních společnostech.

To neznamená, že „modely řešení“ situace člověka v soudobém světě nemají vůbec význam, že jsou úvahy na toto téma plné a že koncepce, které vznikají, jsou bezcenné. Jejich význam je už ve formulaci problému, v promýšlení nejrůznějších aspektů a variant možného řešení. Avšak jejich konfrontace s reálnou situací lidí nejen v industriálních společnostech, ale i v ostatním světě vyvolává pochybnost o možnosti najít pro „člověka vůbec“ optimální řešení. Problematické je

¹ V jistém smyslu je zde možno vést analogii s onou „kulturní prací“, o jejíž nezbytnosti psal svého času Lenin. (V. I. Lenin, Vybrané spisy, II. díl, Svoboda 1951, *O družstevnictví*, s. 808).

² Na tuto problematiku poukázal v souvislosti s politickou modernizací například R. Kothari na

mezinárodním kongresu o politické modernizaci v Bruselu ve dnech 18.–23. září 1967. (*Processes of Political Modernization, Discussion Paper for Specialist Meeting on Processes of Political Modernization*, Brussels 1967.)

i to, do jaké míry je vůbec takové řešení žádoucí. Zdá se, že je spíše zapotřebí vynakládat úsilí na to, aby se lidé naučili samostatně nacházet východiska ze svých konkrétních situací, a to nejen jako jednotlivci, ale aby si je umělo najít i lidstvo jako celek. „Řešení“ implikuje ukončenost, obecnou platnost, schéma jako „návod k jednání“.

Důležitější než řešení je uvědomění si otevřenosti problému člověka ve všech rovinách jeho existence, která umožňuje alternativy a tedy i volbu a přípravu na nové situace a nová východiska.

Ukončené řešení situace člověka i celých společenských celků nepříznivě ovlivňuje další možnosti, protože se tím také uzavírají do určitého schématu faktory, které jednotlivce i společnost determinují: příslušnost k určitému typu společnosti a k typu státu, ke kulturnímu okruhu, v němž je společnost i jednotlivec vázán kulturní kontinuitou národní i sociální. Pokud jde o jednotlivce, přistupuje tu ještě petrifikace příslušnosti k určité sociální třídě nebo skupině ve společenské struktuře. Každá determinace je však proměnlivá, a to zejména pokud se týká dominant jednotlivých období. Pro člověka je důležité, aby si byl vědom determinace svého života právě tak, jako relativní pohyblivosti těchto dominant.

Do jaké míry si člověk možnosti východisek a jejich varianty uvědomuje, jak formuluje a hledá sám pro sebe místo ve společnosti, jaká je kvalita jeho vztahů k ostatním lidem, jaká je jeho hodnotová orientace a míra jeho lidské důstojnosti, je z velké části závislé na kultuře společnosti, v níž žije, a na bezprostředním kulturním okruhu, v němž se pohybuje. V tomto smyslu lze říci, že v kulturní oblasti vrcholí v nejsubtilnější podobě polarita společnost—jedinlivec. Proto je právě tak důležitá pro hledání východisek ze svízelné situace,

v níž se dnešní člověk octl. V tomto bodě se však kulturní oblast nejvíce střetává s ostatními oblastmi společenského života, s oblastí ekonomickou a politickou. Nejzávažnější je napětí mezi kulturní a politickou oblastí. Obě se prohlašují za reprezentanta společnosti a jejích členů, za nositele jejich zájmů, a činí si nárok na mandát při jejich formulaci a obhajobě. Politika na kultuře především žádá, aby plnila své funkce v rámci politického systému a na úrovni občanského vědomí; kultura pak od politiky vyžaduje záruky demokratického vývoje občanské společnosti, a navíc ještě porozumění pro lidské problémy člověka a podporu při jejich obhajobě za hranicemi občanské svobody, to znamená také nad zájmy daného politického systému.

Jedním z neúčinnějších nástrojů k řešení rozporů mezi kulturní a politickou oblastí je demokratizace kultury,³ na níž má v současné době zájem i třetí oblast, ekonomická.

Svou fází demokratizace prodělává kultura v celosvětovém měřítku. V tomto smyslu je možno hovořit o analogii s univerzalismem vědeckotechnického rozvoje. Demokratizace kultury sleduje očitelné dvojí cíl: umožnit a usnadnit i podnítit vědeckotechnickou revoluci na jedné straně, a na straně druhé zvýšit v obyvatelstvu to, co bychom mohli nazvat občanskou kulturou — ovšem v rámci daného politického systému. Je přirozené, že tyto dva aspekty demokratizace kultury, zvláště pak demokratizace odborného vzdělání jako získávání odborných předpokladů pro adaptaci jednotlivce na určitém místě ekonomického a sociálně politického systému, stojí na prvním místě, a to v kterékoliv zemi. Jde však také o to, jaké místo zaujímá při demokratizaci kultury ta její stránka, která s „praktickým“ životem, s fungováním ve sféře ekonomické nutnosti a občanské reality nesouvisí přímo a jejímž nejvlast-

³ Naším cílem zde není vymezovat pojem kultura. Při jeho používání se opíráme o pojetí, které se vžilo v sociologii kultury, tedy v užším smyslu toho slova: jako duchovní hodnoty společnosti, které zahrnují jak způsob uchování kulturního dědictví a jeho předávání z generace na generaci, tak i způsoby jejich vytváření. Důraz přitom klademe na humanizační funkci kultury ve společnosti, na její vztahy k ostatním společenským sférám: politice a ekonomice. Analýzu pojmu kultura nalezneme čtenář v mnoha pracích antropologických, psychologických, sociologických apod. Například: R. Linton, *The Study of Man*, New York 1936; R. Linton, *The Cultural Background of Personality*, London 1947; M. Landmann, *Philosophische Antropo-*

logie. Menschliche Selbstdeutung, in: *Geschichte und Gegenwart*, Berlin 1955; M. Landmann, *Kulturphilosophie*, in: *Die Philosophie im XX. Jahrhundert*, Stuttgart 1959; A. Gehlen, *Die Seele im technischen Zeitalter*, Hamburg 1957; A. L. Kroeber, C. Kluckhohn, *The Concept of Culture. A Critical Review of Definitions*, Papers of the Peabody Museum 1950, Vol. X; L. I. Kluckhohn, *Culture and Behavior*, Glencoe—Il. vyd. 1964; J. Szcze-paniński, *Základní sociologické pojmy*, Praha, NPL 1966; A. Kłosowska, *Masová kultura*, Praha, Svoboda 1967; *A Dictionary of Sociology*, Ed. G. Duncan Mitchell, London 1968; *Filosofický slovník*, Praha, Svoboda 1966 aj.

nějším posláním je humanizovat společnost a kultivovat člověka jako jednotlivce.

Kulturní oblast je přirozeně možno zkoumat z nejrůznějších aspektů. Nás zajímá jako součást systému společenské organizace a společenského života. Zde je svébytným celkem, institucionalizovaným a organizovaným tak, aby mohla plnit funkce, které od ní očekává společnost i lidé jako jednotlivci. Kulturní oblast se dělí na dvě hlavní sféry, v nichž se především odehrává a formuje duchovní život společnosti. Jde o školství jako hlavní vzdělávací systém a o systém institucí vědeckých, osvětových, uměleckých, výchovných, informačních a jim podobných. Vědomí jednoty obou sfér, jejich vzájemné podmíněnosti, je rozhodující nejen pro posuzování kulturní oblasti, ale také pro zasahování do kterékoli její sféry nebo součásti. Změny, k nimž dojde v kterékoli z nich, se projeví ve všech ostatních.

Rozčlenění kulturní oblasti do dvou sfér vyjadřuje jejich samostatnou existenci, založenou na zvláštním poslání každé z nich. Zjednodušeně řečeno, školský systém úzce souvisí s odbornou přípravou lidí a s jejich uzpůsobením k fungování ve sféře „nutnosti“; činnost ostatních kulturních institucí potřebují lidé k vlastní kultivaci a plnosti života, čili — opět zjednodušeně řečeno — k existenci ve sféře „svobody“. Zároveň však to, co je hlavní funkcí každé ze dvou základních sfér kulturní oblasti, přesahuje do druhé sféry a působí v ní. Může se i stát, že hlavní funkce jedné kulturní sféry se stane vedlejší funkcí sféry druhé, a naopak. Vývoj obou sfér je nerovnoměrný a jejich působení je za různých okolností proměnlivé.

Kulturní oblast je relativně samostatná; její vnitřní vývoj a zejména vliv ve společenském životě je však závislý na ostat-

ních oblastech: ekonomické a politické. Je proto nezbytné, aby se navzájem respektovaly. Zpravidla je tomu tak ve vztazích mezi kulturní a ekonomickou oblastí, a to spíše ze strany kulturní oblasti. Právě v současné době se prosazují v ekonomické oblasti tendence podceňovat vnitřní vazby kulturní oblasti jako celku, což souvisí s preferencí spotřebního způsobu života. Ze školství a vědy se ekonomika snaží učinit své vlastní zájmem, orientovat je k tomu, aby jí sloužily bez ohledu na jejich význam kulturní. Vyčíslování ekonomické výhodnosti vzdělání, jeho rentability (které je jistě také nutné a ve své době znamenalo prakticky i teoreticky pro školskou sféru přínos), staví až na druhé a podřadné místo druhou sféru kulturní oblasti i humanizační poslání školství a humanitní vzdělání.⁴

Zatím jsme si všimli hlavně vzájemných vztahů jednotlivých oblastí společenského života, které existují vedle sebe a navzájem na sebe působí. Podobně také vedle sebe existují i různé kultury. A to nejen podle různých kontinentů, ale i uvnitř společností a dokonce i uvnitř jednotlivých států. Často i o těchto kulturách můžeme jen těžko tvrdit, že jsou pouze vývojovými fázemi nejvyspělejší z těchto kultur, ačkoliv je tento předpoklad velice rozšířen, jako by existovala v podstatě jen jedna kultura, která má pouze různé stupně.⁵

Jestliže ovšem přistoupíme na myšlenku existence různých kultur (což odpovídá skutečnosti), je vůbec možno alespoň v obecných rysech vytvořit představu budoucího kulturního vývoje světa? Na jakých principech by měla být budována a kde hledat záruky, že by takový „model“ byl objektivně progresivní, že by šlo o vyšší stupeň humanizace?

S tím souvisí i samotné pojetí humanismu v současném světě. Kritiku sou-

⁴ Tyto problémy se například v USA objevují v souvislosti s výzkumy politického systému, s perspektivou ekonomického růstu, se sociální mobilitou, s problematikou mládeže, i v souvislosti s dalším rozvojem vzdělání a kultury. W. H. Whyte na základě řady průzkumů absolventů vysokých škol v Americe a jejich šancí na uplatnění poukazuje na to, že trvá honba za úzkými specialistami pro rozmanité obory, které slibují výhodné postavení, a projevuje se nedostatek všeobecného vzdělání u vysokoškoláků, podceňují se humanitní obory. Whyte píše, že se univerzity chovají podlézavě vůči profesionálnímu zaměření, aby se zavděčily byznysu; výsledkem protitelevetickuálního tažení je dokonce fakt, že ani angličtina nebyla zařazena mezi předměty potřebné pro povolání, a odborníci pro „obchodní sloh“ a psychologové snížili její hodnotu pouze na „komunikativní“ vědu. (W. H. Whyte,

Organizační člověk. Svoboda 1968, s. 104 a 111.) Pedagog G. Taylor si stěžuje, že „vysoké školy nezbudily u studentů zájem o umění, nezdůraznily význam umění v lidském životě, ačkoliv má přímý vliv na vzdělání studenta, učí ho rozlišovat estetické hodnoty a vede ho k zájmu o etické a sociální otázky. (In: *Dilemmas of Youth*, in: *America Today*, ed. R. MacIver, New York 1962.)

⁵ „Aby se zachránila vira v jedinou kulturu před empirickým faktem mnohosti kultur, interpretovaly se historické děje násilně, jako finální proces pokroku. Tak je mnohost kultur postavena negativně proti ideální kultuře jako mnohost omylů proti pravdě. Na tom nic nemění, když se rozeznávají jednotlivé etapy...“ (M. Landman, *Philosophische Anthropologie. Menschliche Selbstdeutung*, in: *Geschichte und Gegenwart*, Berlin 1953).

časného světa podávají především myslitelé, vyšší z evropského kulturního okruhu a jeho etických a estetických hodnot. Ze stejného kulturního okruhu vycházejí i pokusy vypracovat nárys budoucnosti i návrhy na „řešení“ situace člověka v soudobém světě. Mohou si však tato kritika a tyto představy o budoucnosti činit nárok na obecnou platnost? Platí kultivace společenských a lidských sil v duchu humanismu, jak my mu rozumíme, pro všechny kulturní okruhy? Nebo budou tyto představy korigovat tendence plynoucí z různých charakterů národů, jejich historické situace, podmínek, v nichž vznikaly a rozvíjely se, a obrovské rozdíly, které jsou v jednotlivých kulturách? Považujeme-li například za nezbytné, aby národy tzv. třetího světa prošly cestu, jakkoliv zkrácenou, již prošly dnešní industriální společnosti, nešlo by pak o opakování historie, v níž často přišel humanismus podle našeho dnešního pojetí velice zkrátka? Pominout historický aspekt tohoto problému znamená ve skutečnosti přistoupit na myšlenku splývání národů a jejich kultur. A nepodobá se tato myšlenka už do jisté míry vysloveným nárokům, které odmítáme?

Zdá se, že vytvořit model budoucího vývoje a „člověka budoucnosti“ je možné pouze v nejobecnější rovině, která je však pro praxi téměř zanedbatelná. Podobně je tomu i s návrhy na „řešení“ jeho současné situace. Spíše lze očekávat, že další konkrétní poznávání společností i kultur, a to zvláště jejich historie, uvedou na správnou míru (skutečnosti bližší) představy o budoucnosti a dalším vývoji zvláště zemí tzv. třetího světa. Je zajiště otázka, musí-li tyto země projít cestu, již šly dnešní industriální společnosti. Vždyť nelze ani tvrdit, že se musí napříště stejně rozvíjet i tyto společnosti. Právě hluboká demokratizace kultury v každé z nich může přinést neočekávané výsledky v hodnotové orientaci a s tím související změny ve východiscích pro jejich členy.

Horizontální členitost kultur uvnitř společnosti zřetelně ovlivňuje úroveň myšlení, vzdělanosti a hodnotovou orientaci ve státech kapitalistické i socialistické soustavy i v jednotlivých oblastech uvnitř států. Konkrétní kulturní úroveň a kultura lidí je také svým způsobem

limitujícím faktorem demokratizace kultury. Především je však významnou konstantou kulturní politiky státu.

Kulturní politika je součástí celkového politického úsilí integrovat společnost ve všech oblastech, je konkrétním způsobem integrace působení kulturní oblasti do sféry politických zájmů vládnoucí třídy, strany, vrstvy, skupiny nebo i celospolečenské politické reprezentace. Politicko-mocenský aspekt kulturní politiky však působí jen v případě, že jsou aktivní i ty její aspekty, které vyplývají ze vztahu řídicího centra a lidí — jednotlivců, i ty aspekty, které jsou dány stavem a strukturou kulturní oblasti samé. To znamená, že 1. kulturní politika respektuje vůli a schopnost adaptace jednotlivce, ale i jeho neschopnost a odpor k adaptaci. Člověk musí mít prostor pro nepřízpůsobenost, nepodřízenost, a kulturní politika mu má umožnit, aby se s ostatní společností plně neztotožnil, nesplynul s ní za cenu ztráty osobnosti. To dává jednotlivci možnost překračovat daný stav, vyvíjet tlak na reformy a žádat i destrukci přežitého. V praxi se to projevuje jako angažovanost občanů, což není nic jiného než výsledek působení integračních a dezintegračních proudů. Kulturní politika jim ponechává možnost vzájemného střetání, vzrývání a diskuse, pomáhá k tomu, že se integrační a dezintegrační tendence samy zbavují jednostranných krajností. 2. Kulturní politika respektuje svébytnost kulturní oblasti: tvorbu, zprostředkovatelské kulturní instituce i kulturní výchovu národa.

Kulturní politika, která sleduje především mocenské cíle, se soustřeďuje zpravidla na ideologický aspekt kultury; z této strany se snaží sjednocovat činnost celé kulturní oblasti, což vede k tomu, že politické jednání reprezentantů kultury zaměňuje za tvorbu a kulturní činnost. Podobnou úlohu však může mít i kulturní politika při absenci přímé politické intervence. Působí prostřednictvím orientace na spotřební styl života. V prvním případě se kulturní politika dovolává ideálů, citů bratrství a humánního postulátu rovnosti mezi lidmi; v případě druhém se zpravidla opírá o princip rozumu a racionalitu společenských vztahů. Ve skutečnosti je to však nejčastěji tak, že se uplatňuje obojí orientace: jedna z nich pouze převažuje.

Všechny politické systémy provádějí kulturní politiku, ovlivňují činnost, naplň a život obou sfér kulturní oblasti. Usilují o jejich politické vedení a usměrňování ve svůj prospěch. Čím je politická moc ve státě centralizovanější, čím koncentrovanější jsou kulturní instituce, tím se přirozeně politický vliv na kulturní oblast snáze prosazuje, ale je také zřejmější, nezahalenější.

Kulturní politika prováděná v řídicím nebo právě vládnoucím centru je neustále hodnocena, podrobována kritice opozičními proudy. Především opozičními politickými proudy. Kulturní politiku neprovádějí jen třídy, skupiny a politické strany, které jsou u moci. Kulturní politika je podstatnou součástí politiky a předmětem politického boje také mezi skupinami, které o moc usilují.

Proti oficiální kulturní politice i proti kulturní politice jednotlivých politických proudů se neustále formuje opozice také v kulturní oblasti. Tato opozice však nikdy nedosahuje tak jednotného postupu při vytyčování a prosazování svých požadavků, jako je tomu v případě politicko-mocenských proudů. Kulturní opozice se formuje jako výraz vnitřní potřeby kulturní oblasti zachovat si rozrůzněnost; proto je její postup vždy oslabován nedjednotností ve formulaci požadavků a v metodách jejich prosazování. Také její jednota je pouze dočasná.

Všeobecnost a snaha po sjednocení a obhájení kritérií výhodných pro kulturní politiku řídicího centra, právě tak jako opozice kulturní oblasti, je zdrojem přirozené polarity mezi nimi. Naprosté rovnováhy nemůže být dosaženo nikdy. Politické centrum usiluje o ideologickou integraci v kulturní oblasti, protože pak je kontrolovatelná, přehledná a snadno pochopitelná standardnímu občanu. Politické centrum k tomu používá všech prostředků, jež má k dispozici. Nástrojem zde nemusí být mocenská autorita státu. Může jít i o nástroje „mimopolitické“, „mimomocenské“, „neideologické“, jako jsou např. ekonomické zájmy. Ekonomické zájmy společenského systému a ekonomické zájmy většiny občanů jsou prvořadým

činitelem homogenizace. Kulturní oblast pouze vykonává tuto funkci v sobě samé, „adaptuje se“ svým ekonomickým podmínkám. Kulturní politika nemusí být v takovém případě ani prováděna „centrálně“. Provádí ji zdánlivě zcela roztržštěný zájem nejrůznějších korporací a sdružení, které ovládají kulturní instituce (od školství až po tzv. mass media).

Kulturní politika je faktor, jehož působení má dalekosáhlé důsledky pro život národů a celých společností. Jeho význam dále poroste. Přesto se kulturní politika — jako jeden z mála objektivně působících faktorů ve společenském vývoji — dosud nestala předmětem systematického výzkumu.⁶ Jako samostatný společenský faktor se nemůže ani teoreticky, ani v politické praxi prosazovat ve své pravé podobě. Přitom se s ním v každodenní činnosti politických center i zájmových skupin počítá, pracuje se s ním stejně jako s faktorem politicko-mocenským a politicko-ekonomickým. S ohledem na kulturně politický faktor pracuje i kulturní oblast.

Nekonstituovanost kulturní politiky jako zvláštní sféry politického zájmu a politické činnosti ztěžuje objektivní přístup ke kulturně politickému faktoru jak v politické praxi, tak v politické teorii, a i v samotné kulturní oblasti. Nedostatečné formulování a věcná objektivace problémů, které jsou spjaté s kulturní politikou, působí nesnáze při demokratizaci kultury, pro niž má zvláštní význam.

Jestliže můžeme považovat stát, jeho kulturní politiku a celou kulturní oblast za dva články procesu demokratizace kultury, pak třetím článkem je člověk. Mezi těmito články jsou vztahy nadřazenosti a podřazenosti, které se jeví jako vztah objektivních a subjektivních podmínek demokratizace kultury. Vůči člověku i kultuře vystupují v systému institucí, které hrají svou úlohu v demokratizačním procesu, jako objektivně dané především stát a jeho kulturní politika. Vůči člověku vystupuje pak jako daná také kulturní oblast se svou členitostí a obsahem, s institucemi, v nichž se promítá nejen kulturní politika daného státu, ale i své-

⁶ Tím ovšem nechceme říci, že vztahy mezi kulturou a politikou unikají vůbec pozornosti teorie. Naopak. Jsou předmětem zájmu hlavně politologů, a to v souvislosti se sociální mobilitou, sociální strukturou, politickou aktivitou občanů a s jejich „občanskou kulturou“. (Např. S. M. Lipset, *Politi-*

tical Man (The Social Bases of Politics), Doubleday and Company, Garden City, New York 1959; G. A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, III. vyd., Princeton University Press, 1966.

bytnost kulturní oblasti, která činí z institucí právě instituce kulturní.

Ve vztahu ke státu je kulturní oblast z velké části subjektivní stránkou demokratického procesu, podobně jako lidé. Přítom kulturní oblast, a zejména její instituce sjednocují objektivní i subjektivní stránku demokratizace kultury. Svou kulturní činností však kulturní instituce překračují svou institucionální a organizační působnost a přijímají lidský význam v tom smyslu, v jakém je i člověk svým způsobem institucí.⁷

* * *

Východiskem demokratizace kultury v Československu byl na jedné straně předpoklad, že existuje mezi lidmi rovnost, která je dána už tím, že jde o lidské bytosti (ať už soudíme o lidské podstatě jakkoliv), a na druhé straně zkušenost, že si lidé jako jednotlivci rovni nejsou.⁸ Je možno říci, že na počátku záměrné a uvědomělé demokratizace kultury bylo uvědomění, že „všechno je pro všechny, ale všichni pro všechno nejsou“.⁹ V prvním období se akcentovala první část výchozí teze a kladl se důraz na uskutečnění občanské rovnosti v přístupu ke vzdělání a kultuře; bylo to také součástí programu revolučních změn v naší společnosti po roce 1945. Tento program s sebou nesl na kulturním úseku také snahu o institucionalizaci celé kulturní oblasti a o její začlenění do politického systému zdůrazňováním „političnosti“ kultury, její „ideologičnosti“ a i její „praktičnosti“ v ohledu ekonomickém. Demokratizace kultury se chápala podobně jako demokratizace politická, kde šlo o rozšíření účasti dalších tříd a vrstev na politické moci. V kultuře mělo jít o podobné rozšíření její působnosti. Rozhodující úlohu měl socialistický stát.

Demokratizace kultury je však složitější: nestačí, aby stát převzal veškerou péči o kulturní oblast, postátnil kulturní instituce a „otevřel do nich brány všem“. Přesto je demokratizace kultury do všech

důsledků možná jen za předpokladu, že za ni stát přejímá odpovědnost, jako je tomu v socialistických zemích. Naprosto nesporné je to například ve školství.¹⁰ Už prosté zpřístupňování kultury vyžaduje opatření, které může učinit jen řídicí centrum, jež považuje takový úkol za nezbytný, a svou úlohu chápe také jako „zprostředkování“ mezi tvůrčí oblastí a těmi, jimž je kultura „zprostředkována“. Navíc je nutné, aby byly ve společnosti připraveny podmínky pro demokratizaci kultury rozrušením starých sociálně ekonomických, politických i sociálně kulturních zábran, spjatých s třídní a stavovskou sociální strukturou, rasovou diskriminací a náboženskou netolerancí. To přirozeně neznamená, že tyto zábrany existují jen v kapitalistické společnosti. Takové rozdíly jsou v zemích tzv. třetího světa a nevymizely zcela ani v zemích socialistických.

Nezastupitelná úloha socialistického státu vůči občanům při demokratizaci kultury spočívá v tom, že je prakticky její nejvýznamnější garancí. Vůči občanům přejímá odpovědnost ve třech směrech: 1. Buduje a udržuje celou institucionální základnu kultury (školství, výchovné, umělecké, vědecké, vzdělávací instituce) a zabezpečuje „kulturní“ služby. 2. Provádí kulturní politiku, která umožňuje plné rozvíjení a uplatnění všech objektivních i subjektivních stránek kulturní oblasti. 3. Stará se o přiměřené množství volného času pro své občany, čímž jim umožňuje individuální participaci na kultuře a svobodné oddávání se jejímu působení. Tím socialistický stát umožňuje demokratizaci kultury na vyšším stupni, na němž se realizuje také to, že „všichni pro všechno nejsou“; to znamená, že se překonává určitá nivelizace subjektivní stránky kultury, projevuje se diferenciovanost kultury i lidí, aniž se přitom vylučuje, že „básnivě jádérko... leží v hlubinách každé ušlechtilé bytosti“,¹¹ a je možno mu napomoci, aby vyklíčilo.

⁷ A. Gehlen, *Die Seele im technischen Zeitalter, Sozialpsychologische Probleme in der industriellen Gesellschaft*, Hamburg 1957, s. 118.

⁸ K problému „rovnosti“ srovnej: K. Marx, *Kritika Gothašského programu*, in: Marx-Engels, *Vybrané spisy II*, Svoboda 1950, s. 18–19.

⁹ Je to v obecnější rovině teze „umění je opravdu pro každého, ale každý není pro umění“, kterou vyslovil na I. sjezdu českých spisovatelů v roce 1946 Karel Teige (*Účtování a výhledy*, Sborník 1. sjezdu českých spisovatelů, Praha 1948).

¹⁰ Ve zprávě konference ministrů školství evrop-

ských členských států UNESCO, konané ve Vídni 20.–25. listopadu 1967, se například říká, že socialistické země tím, že se jim podařilo sblížit sociální strukturu studentů vysokých škol se sociální strukturou společnosti především s ohledem na podíl dělnického obyvatelstva, jsou mnohem blíže cíli zcela demokratizovat školství než ostatní evropské státy. (*Accès et l'enseignement supérieur du point de vue de l'origine sociale, économique et culturelle des étudiants*, UNESCO, Paris 1967, s. 4.)

¹¹ V. Vančura, *Vědomí souvislostí*, Praha 1958, s. 88.

Zkoumání tohoto kvalitativně vyššího stupně demokratizace kultury je neobyčejně složité. Můžeme říci, že na tomto stupni se demokratizuje jak kultura a její obsahy, tak i člověk. Jde o oproštění od záhadnosti, nesrozumitelnosti, vzájemné nesdělitelnosti. Jde o konfrontaci a objevování toho, co je podstatné v člověku i v kultuře a co mají společného. Zatím však nemáme odpověď na otázku, co je demokratická kultura, co je neoptimálnější jak z hlediska jejích vnitřních potřeb, tak z hlediska společnosti a lidí. Neznáme ani odpověď na otázku, co znamená demokratizace kultury pro člověka, pro jeho každodenní život, co znamená participace všech na jejím vytváření a na jejím vnímání. Co však víme přesně, je to, že demokratizaci kultury nelze provést žádným politickým zásahem, ani ji nelze zorganizovat podle ekonomické nutnosti. Výsledkem takových zásahů může být ideologické sjednocení, integrace kulturní oblasti do politického systému. může se zvyšovat počet odborníků a růst počet „úspěšných“ mužů: avšak vytrácí se smysl pro lidskou sounáležitost za hranicemi nezbytného společenského konsensu. vytrácí se schopnost dát ze sebe víc, než je nutné, víc, než se očekává od druhých, víc než je možno dostat zapláceno. Vytrácí se schopnost nezbytná pro skutečně tvořivou práci i schopnost nechat druhého přerůst přes sebe sama a považovat to také za svou vlastní schopnost.¹² Proto je demokratizace kultury ve skutečnosti nemyslitelná bez aktivní účasti kultury; je rovněž pouhou proklamací, jestliže si ji podle individuálních předpokladů neosvojují všichni, jestliže v kulturní oblasti nenalezne člověk možnost překročit hranice své občanské emancipace — a jestliže nezatouží tuto možnost realizovat a nepodstoupí k tomu potřebnou námahu.

Nestačí proto, aby stát organizoval a vytvářel školské, výchovné, vzdělávací, umělecké a jiné kulturní instituce: podstatné je, aby jich občané z vlastní iniciativy využívali. Za normální je možno považovat jen takovou situaci, kdy kulturní služby a instituce jsou doplňovány zájmovou činností, kdy dochází k vzájemnému ovlivňování oficiálních kulturních institucí a potřeb občanstva, přičemž kulturní instituce garantují kulturní konti-

nuitu a jsou záštitou lidského bytí občanů, nikoli pouze prostředkem komunikace.

Skutečná demokratizace kultury se projevuje ve zvýšeném zájmu o vzdělání a osvětu, o umění, o otázky kulturně politické, a to v nejširších vrstvách. Taková kulturní aktivizace veřejnosti zpravidla úzce souvisí se všeobecně zvýšeným zájmem o společenský život. Tak tomu bylo i v Československu v letech 1945 až 1948. Tehdy se také jak československý stát, reprezentovaný vládou Národní fronty, tak i jednotlivé politické strany silně angažovaly při zdůrazňování objektivní stránky demokratizace kultury a jejího významu pro celkovou společenskou reformu.

Subjektivní stránkou demokratizace kultury se zabývali hlavně kulturní představitelé našich národů: umělci a vědci. Někteří se na tomto úseku silně politicky angažovali. Demokratizace kultury, jak jí kulturní pracovníci rozuměli, měla spočívat v tom, že o kultuře budou rozhodovat tvůrci. Cílem bylo demokratizovat kulturu také uvnitř kulturních institucí, uvnitř odborného kulturního života. Stát měl svou velkorysou podporou umožňovat, aby byla kultura napříště podřízena výlučně zřetelům uměleckým a kulturním. Proto byli „správou“ kultury pověřováni umělci a kulturní pracovníci-odborníci, jejichž povolání byla všeobecně zřejmá.

Převzetí kultury státním vedením (Košický vládní program) v zájmu „vnitřního rozvoje kultury“ souviselo také se snahou sjednotit národní pokrokové úsilí na ideovém programu socialistického státu. Současně se zde vytvářela a institucionálně zajišťovala oproti minulosti výrazná autonomie kultury. Z toho mělo vyplynout, že je nemožné rozhodovat zde stejně jako na jiných úsecích a zejména používat administrativních metod. Tyto dva aspekty — začlenění kulturní oblasti do jednotného úsilí státu a autonomie kulturní oblasti — působily od počátku také na všechny pokusy sjednotit politické a kulturní úsilí československé společnosti.

Postupem času subjektivní stránka kultury ustupovala stále více do pozadí. Na jedné straně byla kulturní oblast podceňována jako politický činitel, a na druhé byla přeceňována jako ideologické sféra

¹² A. Gehlen, *Die Seele im technischen Zeitalter*, Hamburg 1957, s. 117–118.

— v obou případech však přestala být kulturní oblast chápána jako svěbytný celek. Organizační rozčleňování a centralizace po způsobu ostatních oblastí společenského života vedlo k praktickému snížení významu kultury a vzdělanosti ve společnosti. Napomáhaly tomu i revolučně romantické představy o automatismu kulturního vzestupu mas spolu s jejich povznesením ekonomickým a sociálním.

Po únoru 1948 však začaly být kulturní problémy považovány za vyřešené přijetím dekretů o zestátnění kulturních institucí a zákona o jednotné škole. Úsilí o demokratizaci kultury ulpělo na občanském zrovnoprávnění přístupu ke kultuře a zvláště ke vzdělání pro vrstvy, jimž bylo toto právo de facto dosud upíráno. Zároveň však bylo toto právo omezeno pro vrstvy jiné. Politická aktivita kulturních pracovníků na „ryze kulturním“ úseku v atmosféře všeobecného zjednodušení zplaněla. Obsahové otázky kultury byly zaměněny otázkami organizačními ve školství, v umění, v osvětě, ve vědě i jinde. Kulturní instituce přestaly být především garancí národní duchovní kontinuity, záštitou humanistické hodnotové orientace, a byly stejně jako celá kultura podřízeny organizaci, která měla účel mimo kulturu. „Intervence“ do duchovního života občanů ztratila svůj vnitřní smysl a vycházela z utilitárně chápané kultury jak ve smyslu přímého vztahu k výrobně ekonomickým potřebám doby, tak i ve smyslu přímého vztahu k politickým potřebám prostřednictvím ideologie. Uzavřenost kulturního života vůči světu a jiným kulturám vedla k sebeuspokojení a subjektivistické interpretaci úspěchů v demokratizaci kultury. Začleňování kulturních institucí do politického systému se dalo pod průhledným tlakem, jehož cílem bylo detailní řízení kultury, ale i pod jemnějším „teoretickým“ nátlakem pokusů nově charakterizovat poslání kultury ve společnosti, vzdělanost, vztah k národní a světové kultuře a tvůrčí svobodu. Typické pro tyto snahy byly diskuse o realismu a „lidovosti“ kultury, zejména literatury.

Kvalitativní stránku demokratizace kultury u nás ovlivňovalo i opožděné nasycení trhu masovými sdělovacími prostředky v důsledku snížení civilizační úrovně Československa oproti ostatnímu světu.

Vliv zde měla také monopolizace vydávání knižní, časopisecké i další produkce, přičemž převládala kvantitativní hlediska — zpravidla výše nákladů oproti počtu titulů. To vše, stejně jako relativní uzavřenost vůči ostatním kulturám a kulturním proudům, se projevilo v opoždění teoretického řešení otázek na úseku kultury — v neposlední řadě i v opomíjení sociologie kultury a zkoumání skutečné úrovně demokratizace kultury v Československu. Proto jsme nebyli dostatečně připraveni ani na teoretické, ani na praktické řešení otázek, jež přinesla demokratizace kultury ve světovém měřítku v souvislosti s rozvojem industriální společnosti a kulturně politickou aktivizací tzv. třetího světa a jež v několika posledních letech byly nastoleny i u nás. Např. jen problematika masové kultury odhalila mimokulturní tlaky v kulturní oblasti s otevřeností, důkladností a zaujatostí, o níž se u nás dosud rozjímalo pouze nesměle. Kritici masové kultury prokázali nejen ekonomické dominanty vnějších nátlaků na kulturní oblast, ale prokázali také dominanty ideologické, které provázejí „absenci“ kulturní politiky a které přivedly „výrobu“ a řízení masové kultury, nebo spíše prostředků hromadných komunikací, pod stejnou nadvládu manažerů, jako kterýkoliv jiný byznys.

Masová kultura jako průvodní zjev tzv. industriální společnosti se stala součástí reality dnešního světa. Sebesuggestivnější kladení otázky, zda masovou kulturu ano či ne, může být jen řečnickým obratem. Prakticky není možno mezi těmito dvěma alternativami volit. Odmítnutí masové kultury je obracení se zády ke skutečnosti, což znamená de facto rezignaci; horlivé přitakání má prakticky stejnou hodnotu. Hlavní není vyřešit otázku, zda masovou kulturu či kulturu autentickou. Skutečný problém je v tom, že masová kultura, krácejíc ve šlépějích průmyslové civilizace a industriální společnosti amerického typu, zaměnila poslání kultury: na místo humanizačního, kultivujícího vlivu, namísto identity s člověkem v jeho lidských rovinách nastoupila informace. Komunikace není na prvním místě kulturní, ale účelová informace, sdělení. Těžiště se přesunulo na organizační a technickou stránku šíření kultury, zprostředkovávání „co největšího množství informací co nej-

většinu počtu lidí“. To je nutné; ale je to ta povinnost, kterou kulturní oblast a její instituce musí plnit ve funkci nástroje civilizačního vývoje dané společnosti, což souvisí s vědeckotechnickou revolucí a s ekonomickým růstem. Demokratické kultury tuto stránku zajisté má. Avšak jejím hlavním smyslem v kulturní oblasti je uskutečňování teze, že „všechno je pro všechny, avšak všichni nejsou pro všechno“. Redukce tohoto smyslu na tok informací znamená, že kultura, zbavující se nadvlády vnějšího ideologického nátlaku a dokonce i vnějšího nátlaku ekonomického, přijímá jeho, ne menší, než jakým by byla pouhá služebnost vědeckotechnické revoluci. Demokratické kultury by se tak opět dostala pod nadvládu kvantitativních ukazatelů. Ve stínu by zůstala nejen subjektivní stránka demokratického procesu, ale zejména jeho nejsuštilnější účast na proměně člověka a otevírání výhledů jeho budoucnosti.

Překonání sociálních zábran v přístupu ke vzdělání a kultuře, fakt, že všichni nebo většina občanů vlastní hromadné sdělovací prostředky, obrovské množství kulturních institucí, organizací a zařízení, vysoké náklady knih a časopisů apod. nejsou samy o sobě měřítkem rozvoje tvořivých sil kultury samé. To vše dostává plný kulturní význam teprve rozvinutím tvůrčí stránky demokratické kultury.

V kultuře je v každém okamžiku přítomen subjektivní „nadobčanský“ prvek. Jeho přítomnost činí z kulturní oblasti právě kulturní oblast a ne pouhý souhrn zařízení a institucí, jež fungují pro plnění účelů, ležících mimo ně. Proto v kulturní oblasti neplatí a nejsou „produktivní“ postupy, osvědčené jinde. Nelze ji socializovat, demokratickovat žádným organizačním, politickým či jiným aktem. Může se tak stát jen z vnitřní potřeby kultury samé. Proto je demokratické kultury ve slepé uličce v každém okamžiku, kdy není jejím atributem také svoboda, přesahující hranice elementárních záruk v ekonomické a sociálně politické oblasti pro nejnižší společenské vrstvy. Proto však zůstává nezbytnost tohoto atributu občanskou společností nepochopena do té doby, pokud ji nezačnou pocítovat všichni právě na úseku občanské svobody. O tomto problému ví dobře nejen politika, ale i kultura. Obě oblasti vedou neustálý monolog

na toto téma; jakmile se však objeví alespoň náznak možné realizace dalšího stupně demokratické kultury jako východisko ze současné situace lidstva, jakmile se objeví sebemenší možnost plně realizovat humanistický obsah socialismu, změní se monolog kulturní oblasti a oblasti politické ve vzájemný dialog: už to samo o sobě je pokrokem, protože se v něm rýsují ona východiska, která hledá lidstvo ve své nynější situaci a která není možno objevit mimo kulturu.

Резюме

Мария Гулакова: Демократизация культуры — постановка проблемы

Проблемы человека в современном мире известны людям во всем мире; они присутствуют во всех культурах. Именно всеобщий характер вопросов, связанных с человеком и одновременно различие культур, разнообразие, расчлененность, неравномерность отдельных обществ очень усложняет проекты «решения» положения человека в современном мире. К тому же каждый проект «решения», каждая «модель» включает в себе замкнутость, законченность, схему как «инструкцию к действию».

Более важным нежели поиски модели «решения» является сознание, открытый характер всех проблем человека во всех плоскостях его существования. То, до какой степени человек осознает свои возможности, как определяет и как ищет свое место в обществе, какова его ориентация в оценках а в большой степени и уровень его человеческого достоинства — все это зависит от культуры общества, в котором он живет и от его личной культуры. Поэтому чрезвычайно важное значение имеет демократизация культуры. Свою фазу демократизации культура переживает в мировом масштабе. Если культура должна подготавливать человека к пониманию его человеческой судьбы, то она должна выполнять свое гуманное послание, которое связано с освобождением, культивацией человеческой личности. Это послание может выполнять культура как единое целое, основанное на идее гуманизма.

Самым главным для демократизации культуры является связь с политикой господствующего центра и главных течений. Культурная политика является частью общего усилия интеграции общества во всех областях его жизни а конкретно интеграция влияния культурной области на сферу политических интересов господствующего класса, партии, слоя, группы и общей политической репрезентации.

Культурную политику осуществляют все политические системы, классы, слои и группы, стремящиеся к господству. Официальная культурная политика должна в первую очередь преследовать цель идеологической интеграции в культурной области. Средством для достижения этой цели не обязательно должны быть господствующий авторитет государства:

может, например, идти речь о внеполитическом и внеидеологическом давлении, как например, материальные потребности и «потребительские» ориентации.

Культурная политика как особая область политики до сих пор не оформилась как самостоятельный объект исследования. Недостаточная формулировка и вещественная объективация проблем, связанных с культурной политикой, затемняют главные цели демократизации культуры и препятствия и стимулирующие факторы этого процесса.

В ЧССР в первый период строительства социализма обращалось главное внимание на осуществление гражданского равноправия в подходе к образованию и культуре. Решающую роль играло социалистическое государство и его культурные учреждения. Однако практика показала, что устранение социально-экономических и политических препятствий в подходе к образованию автоматически не ведет к повышению культурного уровня широких масс. Дело не только в создании объективных условий, но и в создании субъективных предпосылок для демократизации культуры как у широких слоев населения, так и культурных учреждений и во всей области культуры. Культуру нельзя сделать социалистической и демократической только путем организационного или политического акта. Демократизация культуры оказывается каждый раз в тупике, когда ее атрибутом перестает быть свобода, перерастающая границы элементарных гарантий в социально-экономической области для самых низких слоев общества.

Несмотря на проблемы, связанные с созданием субъективных предпосылок демократизации, нельзя эту демократизацию осуществлять без того, чтобы не взяло на себя ответственность государство, которое будет гарантировать ее так, что во-первых, создаст и будет финансировать весь учрежденный аппарат культуры: образование, культурно-просветительские и информационные учреждения, обеспечит культурные «услуги». Во-вторых, будет осуществлять культурную политику, которая дает возможность полного развития и осуществления объективных и субъективных сторон области культуры. В третьих, обеспечит достаточное количество свободного времени для граждан.

Демократизация культуры является важной частью реализации гуманистического содержания социализма. Культура является как раз той областью, в которой нельзя находить выходы из сложившегося неблагоприятного положения человека в современном мире.

Summary

Marie Huláková: Democratization of Culture. Approach to the Problem

The contemporary problems of man are felt all over the world; they are embodied in all the cultures. It is just the universality of the problems of man and simultaneously the heterogeneity of culture, as well as the variety, segregation and inequality of the separate societies that make all proposals of

solving the situation of man in the contemporary world strongly problematic. Moreover, every proposal of a "solution", every "model" implies some conclusion, completion, some scheme as "directions for action".

Still more important than to seek a model of "solution" is to realize the openness of all the problems of man on all the levels of his existence. This presents the possibility of alternatives and thus also of choice. The extent to which man becomes aware of his possibilities, the way in which he formulates and seeks his place in society, his value orientation and, for a great part, also the measure of his human dignity depend on the culture of the society he lives in, as well as on the culture of his personality.

This is the reason for the extraordinary importance of the democratization of culture. It is on a world scale that culture goes through its phase of democratization. If culture is to prepare man for the understanding of his human lot, it must pursue its humanizing mission connected with the liberation, cultivation of the human personality. This may be effected only by the culture as a whole, integrated in the idea of humanism.

Most important for the democratization of culture is its relation to the political area and to the cultural policy of the governing center and of the leading political trends. The cultural policy represents a part of the general effort to integrate society in all the areas of its life and a concrete way of integrating the impact of the cultural area into the sphere of the political interests of the governing class, party, stratum, group or even of the all-social political representation.

The cultural policy is exercised by all the political systems, classes, strata and groups struggling for power. The official cultural policy has a primary interest in the ideological integration of the cultural area. The power authority of the State is not necessarily an instrument to this end: pressures outside politics or ideology, as e. g. material needs and "consumption" orientations, may be involved.

So far, cultural policy as a special branch of politics has not yet been constituted as an independent object of research. An insufficient formulation and a concrete objectivation of the problems connected with cultural policy obscure the main goals of the democratization of culture, as well as the inhibitions and the stimulating factors of this process.

In Czechoslovakia, in the first phase of building up socialism, the democratization of culture was characterized by stressing the attainment of the citizen's equality in the access to education and culture. The socialist State and its cultural institutions played a decisive role. Practice, however, has revealed that the elimination of socially economic and political inhibitions in the access to education and culture does not automatically

result in the cultural rise of broad population strata. It is not only the matter of preparing objective conditions, but also of creating subjective preconditions for the democratization of culture in the broad strata of population as well as in the cultural institutions and in the whole cultural area. Culture cannot be socialized, democratized by a political or organizational act only. The democratization of culture is in a blind alley every time when liberty transgressing the elementary guarantees for the lowest social strata in the socio-economic and political areas is not one of its attributes.

In spite of the problems connected with creating the subjective preconditions of the democratization of culture, it cannot be realized with all its implications unless the

State takes over the responsibility for this process. The State guarantees it 1. by building up and maintaining the whole institutional basis of culture: the school system, institutions concerned with art, education and information, securing of cultural "services"; 2. by carrying out cultural policy making possible the full development and assertion of subjective as well as objective aspects of the cultural area; 3. by supplying an adequate amount of leisure for the citizens.

The democratization of culture is a significant part of the realization of the humanistic content of socialism. Culture is the very sphere which provides escapes from the disconsolate situation of man in the present world.